Original scientific paper

Pierre Rosanvallon

A TÁRSADALMI ÁTTETSZŐSÉG HANYATLÁSA*

Az „államosítás vagy privatizáció" alternatíva túlhaladása

A jóléti állammal kapcsolatos, jelenleg vitatott kérdés megrekedt az állami irányítás és a privatizáció közötti választásnál. A gazdasági érvek és az ideológiai előítélet egyazon pont körül polarizálja a problémát: vagy fokozni a társadalmasítást, vagy pedig a kiterjesztett magántulajdon alapján új egyensúlyt keresni. A jövőt kizárólag vagy az „etatista" program vagy a „liberális" megoldás szempontjából képzelik el. S mivel a problémát csak ebből a szemszögből közelítik meg, bármilyen középút (pl. a status quo megtartásának lehetősége) a priori ki van zárva.

Ha figyelembe vesszük, mekkora a különbség a növekedési ráták és a társadalmi kiadások „természetes" fejlődési üteme között, kétségtelen, hogy a bruttó nemzeti termékhez viszonyított jelenlegi adókötelezettségek megtartása a társadalmi fedezet csökkenését vonná maga után, s ezzel együtt a privatizáció megnövekedését. „Két tűz között" állva választásra kényszerülünk. Ha ezt tagadjuk, eleve elfogadjuk az adókötelezettség szintjének automatikus emelkedését. Arra ítéltettünk tehát, hogy két elfogadhatatlan lehetőség között kell választanunk? Az etatista megoldás komoly pénzügyi nehézségeket eredményezne a jelen helyzetben – mindenekelőtt széleskörű társadalmi ellenállásba ütközne –, amit nehéz lenne legyőzni. Természetesen az is igaz, hogy a skandináv államokban a kötelező adó jóval túlhaladja az 50%-ot, s ebből következik, hogy a francia társadalom még nem érte el a „megengedett" társadalmasítás végső határait. A lassú fejlődés időszakában azonban erről beszélni tárgytalan. Sőt, „valaminek" történnie kell ahhoz, hogy a jóléti állam tovább fejlődhessen anélkül, hogy még több sértődöttséget és ellenállást szülne. Ez a „valami", aminek ösztönző erőként kellene hatnia a kollektív akarat és az újraelosztási mechanizmusok működésére, korunk egyik legnagyobb kihívása.

* A tanulmány *The Decline of Social Visibility* címmel John Keane *Civil Society and the State* című antológiájában jelent meg. Verso, London–New York, 1988 (199–220. o.).

Ha nem változik meg az állam és a társadalom közötti viszony, s ha maga a társadalom nem képes újrafogalmazni az egyének és csoportok között fennálló kapcsolatokat, a „derült égből" jövő újabb adóemelés holtpontra juttathatja, megbéníthatja a társadalmat. Az etatista program ellentmondásainak csapdájába kerülnénk. Ugyanazokkal a káros következményekkel kellene szembenéznünk, melyek az adókötelezettségek hirtelen növelését követték a 70-es években: elburjánzott az illegális gazdálkodás, sokan mellékfoglalkozást űztek és felaprózódott a munkaerőpiac. A dualista társadalom és a kettős gazdaság kialakulása valójában egy kompenzáló önvédelmi mechanizmus, amit a társadalom az államosítás és az azzal járó költségek csökkentése érdekében fejlesztett ki. A magánvállalatok és az egyének ilymódon igyekeznek visszavenni az államtól, amit előzőleg oda kellett fizetniük. Ebből kifolyólag több téren egyenlőtlenség lép fel: a dualizmus okozta egyenlőtlenség (pl. a „védtelen" és a „védelem alatt álló" munkások között), de nagy különbségek tapasztalhatók az egyének profitáló képességében is. A társadalmi erő, ami elméletben nagyobb egyenlőséget hivatott teremteni, rejtett egyenlőtlenségek elharapózását és a kollektív tudat hatáskörének felaprózódását eredményezi, amit a munkásosztály rendszeres „kitörései" is bizonyítanak.

A liberális megoldás következményei még nyilvánvalóbbak. Véghezvitele társadalmi visszafejlődést, az óra visszaállítását jelentené, az igazságos újraelosztás folyamatának lassítását. Egy erős államot feltételez, mely kész szembeszállni minden lehetséges lázadással. Legitimitása problematikus, s ezen a program intellektuális rekonstrukciója, a neoliberalizmus sem változtat, bármennyire elnyerte is a középosztály tetszését. Végső soron csak akkor valósulhat meg, ha cinikus elszántsággal megalakul egy társadalmi koalíció a lakosság leghátrányosabb helyzetben levő hányadának rovására.

Látjuk, hogy más-más módon ugyan, de mind az etatista, mind a liberális program elfogadhatatlan. A jóléti állam krízisére tehát nincs pozitív megoldás, míg az „államosítás vagy privatizáció" dilemma keretei közé vagyunk zárva. Ezenkívül egyik alternatíva sem nyújt egy olyan kontextust, melyben számításba lehetne venni a jövőben lejátszódó társadalmi változásokat. Mindkettő azon a hipotézisen alapszik, hogy a „társadalmi fejlődés" (bizonyos értelemben) befejeződött: az etatista nézet szerint az állam mai formáját már csak tökéletesíteni kell, míg a liberális program a gazdasági egyensúlyt kéri tőle számon. Mindkét esetben csak azokról a társadalmi szükségletekről van szó, amelyekről *ma* beszélünk, és amelyekkel – legalábbis részben – *ma* foglalkozunk. Egyik sem tételezi fel, hogy az elkövetkező évek vagy évtizedek folyamán új szükségletek jelentkezhetnek. Ez azonban még nem gátolja meg az új szükségletek kialakulását. A kultúrára és a környezetvédelemre való jog a jövőben ugyanolyan költséges lehet, mint az egészségvédelem. Ha ezeket a szükségleteket is jogosaknak tartjuk, fel kell ismernünk az újraelosztás szükségességét. A közszolgáltatások iránti igény is új területekre terjedhet ki. Mit kell majd tenni ebben a helyzetben – támpontot ehhez egyik program sem nyújt. Mindkettő a társadalmi paralízishez vezető receptet adja meg, amiből kiutat egyik sem mutat.

Sürgősen ki kell tehát tépni magunkat az „államosítás vagy privatizáció" alkotta kényszerzubbonyból. De hogyan? Először is másként kell meghúznunk

az állam és a társadalom közötti határvonalat és összekötő szálakat. A jóléti állam krízise által felvetett központi probléma egyszerre szociológiai és politikai. Aki kizárólag az „államosítás vagy privatizáció" szempontjából vizsgálja, csupán a pénzügyi aspektusát veszi figyelembe, s csak zavart kelt. Kinek kell viselnie a szociális kiadások terhét? – aki erre a kérdésre keresi a választ, nem vesz tudomást egy nem kevésbé fontos kérdésről: Mi képezi a közszolgáltatást?

Ha mindezt figyelembe vesszük, a jóléti állam számára csak egy kiutat látunk, ezt pedig a pluralizmus jellemzi. Túl kell lépnünk téves képzetünkön, miszerint a közszolgáltatás = állami ellenőrzés = profit nélküli gazdálkodás = egyenlőség, míg a magánszolgáltatás = piac = profitszerzés = egyenlőtlenség. A kivezető utat a jóléti állam számára e különböző elemek új kombinációja jelenti. Az államosítás monopolista logikáját fel kell cserélnünk a társadalmasítás, decentralizáció és nagyobb autonómia hármas egységével:

- *Rugalmasabb* társadalmasítás, *ami a bürokrácia csökkentését, valamint a kényelmet szolgáló tevékenységek és a közszolgáltatások racionalizálását foglalja magában. Még nagyon sok tennivaló vár ránk az adminisztratív gyakorlat egyszerűsítése és javítása terén, bár ez a kezdeményezés önmagában véve már nem új.*

- Decentralizáció *bizonyos közszolgáltatások átszervezésével és átformálásával, hogy a szolgáltatásokat igénybe vevők számára hozzáférhetőbbek legyenek. Cél a helyi közösségeket minél inkább bevonni a társadalmi és kulturális kérdések megoldásába, s nagyobb felelősségvállalásra bátorítani őket.*

- *Nagyobb* önállóság, *ami bizonyos közszolgáltatási kötelezettségek nem állami csoportokra (egyesületekre, alapítványokra stb.) való átruházásával valósítható meg. Ez a megoldás ígérkezik a legújítóbbnak és leghatásosabbnak a jóléti állam problémáit és a jövőben kialakuló társadalmi szükségletek kielégítésének nehézségeit illetően.*

A jóléti állam krízisének alternatívája tehát csak úgy ésszerű, ha része egy háromirányú megközelítésnek, mely az állami beavatkozás szükségességének csökkentését, a kölcsönös támogatás – mint társadalmi funkció – visszaállítását és nagyobb társadalmi áttetszőségét szorgalmaz.

Az állami beavatkozás szükségességének csökkentése

A jóléti állam fejlődése az elmúlt száz évben csaknem természetes válaszadás volt a társadalmi haladásból eredő kihívásokra. Az eltelt idő alatt a liberális teoretikusok és politikusok folyamatosan helytelenítették, de képtelenek voltak bármit is tenni terjeszkedésének megállítása érdekében. Nézőként, esetleg aktív szereplőként szinte állandó részesei voltak egy olyan folyamatnak, amellyel szemben alapvető ellenvetéseik voltak. A „liberális gondolkodásnak" állan-

dóan ezzel a paradoxonnal kellett szembenéznie anélkül, hogy meg tudott volna birkózni vele. A tizenkilencedik század közepén pl. Édouard Laboulaye megállapította:

> „Az állam mindenhatósága a gyakorlatban még sosem volt ilyen nyíltan elismerve, mint ma, ugyanakkor az elmélet szerint az államhatalom hanyatlóban van. Miközben az adminisztráció mind erősebben támad, a tudomány ellene áll ennek a folyamatnak, és e jogtalan invázió veszélyeire figyelmeztet."[1]

A mai liberális teoretikusok ugyanezt állítják, majdnem ugyanezekkel a szavakkal. Ugyanakkor a gazdasági liberalizmus ellenzői lényegében ugyanabban a csónakban találták magukat: a társadalmi fejlődést képtelenek a jóléti állam terjedésén kívül másban látni, s mindazt, ami ezt a terjedést fékezi regresszívnek, reakciósnak, társadalomellenesnek minősítik.

Mindkét esetben hiányzik azoknak a szociológiai mechanizmusoknak az elemzése, amelyek szükségessé teszik a társadalmi szférákba való állami beavatkozást, amit mindkét fél kész tényként fogad el – pozitív vagy negatív értelemben –, mely kívül áll a gazdasági és társadalmi rendszeren. Ez a felfogás az államnak tisztán instrumentális elképzelésén alapszik (akár minimális, akár társadalmilag aktív változatát tekintjük). Az állami beavatkozás szükségességét (Franciaországban legalábbis) kizárólag történelmi vagy pszichológiai érvekkel indokolják, mint pl. a jakobinus tradíció szörnyű árnya, a ködös múlt hatása („századok leánya", ahogy Laboulaye nevezte), a biztonság utáni vágy, a felelősségtől való félelem stb. E magyarázatok közös vonása, hogy érzéketlenek a konkrét tudat vagy tett iránt, kivéve talán a mentalitás – szükségszerűen fokozatos – átalakulását.

Ahhoz, hogy a jóléti állam problémáját új, éppen ezen szemszögből világítsuk meg, az állami beavatkozás iránti szükségletet kell elemzés alá vennünk. Fel kell ismernünk szociológiai gyökereit, és hogy az valójában nem más, mint a kiterjedt individualizmus vetülete. A liberális individualizmus és az adminisztratív állam karöltve haladnak. A társadalom szegmentálódására irányuló törekvéseket és trendeket mindig a társadalom „tömegesedése" (massification) is kíséri; a két folyamat nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást. Ilyen körülmények között a társadalom két véglet között vergődik, és a szükségletek kielégítésének rendszere is bipoláris: vagy a piac vagy az állam. Más lehetőség a szükségletek kielégítésére nincs. A piac korlátai, melyek a primáris jövedelem elosztásának struktúrájából vagy a piac önnön hiányosságaiból adódnak, automatikusan az állami beavatkozás szükségességét támasztják alá. A társadalmi szükségletek kielégítését teljes egészében ez a dichotómia jellemzi, ami rendkívüli társadalmi *merevséget* eredményez. A jóléti állam krízise nagymértékben e rugalmatlanság káros következményeinek tudható be. Az állam biztosította szolidarítási formák, valamint a szolgáltatások és a társadalmi ellátás fejlődésének módja már nem alkalmasak arra, hogy ellensúlyozzák a társadalom fragmentálódását. A fentről jövő hiperszocializálódás nem képes megbirkózni az alulról jövő deszocializálási követelésekkel.

Az állami beavatkozás szükségessége tehát nem egy exogén, autonóm változó. Függ a társadalom formájától, különösen annak tömörségétől és szerkezetétől. Ha a társadalom csupán független, különálló individuumok szerveződése lenne, az állam esetleg képes lenne kielégíteni igényeiket. Az állam lenne a társadalmi szolidaritás, a közösségi élet egyetlen lehetséges szerve.[2] Az állami beavatkozás szükségének csökkentése tehát együtt jár a társadalmiság növekedésével. A jóléti állam előtt álló alternatíva elsősorban nem intézményi, hanem társadalmi jellegű. A feladat létrehozni egy tömörebb civil társadalmat és megteremteni a csereforgalom és a kölcsönös támogatás lehetőségét, ahelyett, hogy e szükségleteket (igényeket) „externalizáljuk", kielégítésüket pedig a piac vagy állam kettős pólusára bízzuk. Ehhez az alapvető kérdéshez később még visszatérünk.

Nyilvánvaló, hogy maga az állam nem lehet eszköze a társadalom újraszervezésének. Az állam nem alkalmazható az állami beavatkozás csökkentésére. Nem lenne helyénvaló, ha most a csökkentés hogyanját részleteznénk, mintha az kivihető lenne. Ehelyett, mivel magára a társadalomra vár a feladat véghezvitele, az ehhez szükséges elengedhetetlen feltételeket határozzuk meg.

Kezdjük azzal, hogy a jogot az elvégzendő feladathoz kell idomítani, amely szintén bipoláris, hisz középpontjában (a Code civil és a közjog szerint) az egyén, valamint az állam áll. A jog legfőbb célja a „szuverén, önálló individuum" mint az emberi faj konkrét s egyben absztrakt képviselője, ám egyedüli funkciója az egyén „külső" szabadságának korlátozása. A jog szemében az állam az egyének legfőbb akaratát személyesíti meg, ami a különálló individuumok akaratainak egységes fúziójaként jön létre: ezt jelenti Hobbes tétele, miszerint „a tömeg egyetlen személlyé olvad össze". Gurvitch magyarázata szerint „a jogi közösségnek – melynek tagjai közt konkrét kapcsolat nincs – az egyetlen lehetséges megnyilvánulási formája" épp a jog alapjában véve individualista felfogása, amikor az elszigetelt, egyenlő individuumok tömege aláveti magát a jog elvont általánosságának.[3]

Individualista-etatista jogrendszerünk a vállalatokon és egyesületeken kívül semmilyen csoport megalakításához nem biztosít teret a polgári társadalmon belül. De sem a vállalatok, sem az egyesületek eddig nem alkottak saját társadalmi funkciójukhoz szabott független törvényt. Ezt az űrt kitöltendő dolgozta ki Gurvitch az előzőleg Duguit és Hauriou által felvetett elképzelést a társadalmi jogelmélet megalapításáról. Felül akart kerekedni a társadalmi realitás – amit csupán az egyén vagy az állam szempontjából meghatározni lehetetlen – és a jog közötti különbségen, felismerve annak szükségességét, hogy „aktív közösségek" legyenek irányadók egy független, önálló törvény megalkotásában:

> A társadalmi jog elméletének célja, hogy jogrendszert teremtsen mindazok a társadalmi realitások számára, melyeket a jogtudomány általában kizár, vagy figyelembe se vesz, mint pl. a társadalmi élet szervezett és szervezetlen szegmentumai között levő kapcsolatok; a „Társadalom" és az „Állam" kapcsolata; a társadalom minden egyes sejtjébe beépült jog; az előre megszabott kötődések mögött meghúzódó jog spontán létezése stb.[4]

Az ilyen jellegű jogi törekvés a szocializáció (társadalmi szerveződés) bármely nem-állami formájának előfeltétele. A *L'Age de l'autogestion*[5] c. könyvemben a „dépropriation" eszméjét szorgalmazva azt vázoltam, miként lehetne ezt alkalmazni a vállalatokra, s milyen következményei lennének a termelőeszközök tulajdonjogát illetően. A jóléti állam pozitív alternatívájának meghatározásához elengedhetetlen, hogy a civil társadalom szegmentumait (szomszédság, a kölcsönös segítés rendszerei, a közösségi szolgáltatásokat szervező struktúrák stb.) jogi személyeknek ismerjük el, akiknek jogában áll az állami törvénytől független törvényeket hozni.[6] Ilyen „társadalmi intézmények" nap mint nap létrejönnek, de azok, amelyek elnyerik a hivatalos „egyesület" státusát, rendkívül kényes helyzetbe kerülnek, hisz minden megmozdulásukat az állami törvény irányítja. A fejlődésnek egy „rugalmasabb", kevésbé merev társadalom felé kell tartania, melyben a törvény pluralista, és a társadalmi törvény legalább részben független az állami törvénytől (mint pl. a kollektív szerződés alapján hozott törvény és a munkatörvény).

Jogi és politikai rendszerünk jelenlegi formáinak ily nagymértékű forradalmasításával meghaladható lenne a jóléti állam, mint a kollektív kölcsönös támogatás egyedüli kifejezője és eszköze. De nem csak ez az előny származna abból, ha nem kevernénk többé a „köz" és az „állam" fogalmát. Ez óriási előrelépést jelentene és lehetővé tenné a probléma új szemszögből való intellektuális megközelítését. Gyakorlati vonatkozásban pedig nem lenne akadálya annak, hogy elismerjük az egyén jogát, hogy saját maga használja fel az általa fizetett adóból származó jövedelem bizonyos hányadát („droit de substituabilité"), hisz a kollektív szolgáltatások (mint pl. a gyermekmegőrzés) a társadalom és az állam hatásköre közé esnek. Ez azt jelentené, hogy amikor magánszemélyek „közszolgáltatást" nyújtanak egymásnak, ami különben egy specializált intézmény feladata lenne, az állam elismeri – különösen adócsökkentés útján –, hogy magánkezdeményezésük egy alapvetően társadalmi funkciót tölt be. Az állami beavatkozás szükségessége progresszív módon egyedül úgy csökkenthető, ha ösztönözzük a kis közösségek önellátó kezdeményezéseit vagy a helyi jellegű közszolgáltatások megszervezését. Amíg az államot a társadalomtól szilárd válaszfal határolja el, egyre többet kell fizetnünk a jóléti állam fenntartásáért, amely mind kevésbé fog hatékonyan működni.

A társadalmon belüli kölcsönös támogatás visszaállítása

A jóléti állam, a piac hatását korrigálandó és ellensúlyozandó, újra gazdasági elemet visz a társadalmi szférába. Az államot sújtó krízis alapjában véve nem annyira gazdasági törvényszerűségből, mint a gazdasági tényezők meghatározásának módjából ered. A kölcsönös támogatást biztosító mechanizmus absztrakttá, formálissá, zavarossá vált. A bürokratikus gyakorlat kialakulását és a társadalmi előírások tömegét ez az elvontság táplálja, s ezektől viszonzásul megerősítést nyer; hatékonyságuk gyengülése is ezzel magyarázható. A társadalmi és gazdasági tényezők összehangolását a jóléti állam rendkívül közvetett módon igyekszik megoldani. Mindinkább a társadalmi

szféra fölé kerekedik és tátongó szakadékot teremt az egyén és a társadalmi szféra között.

Miként lehet ezt orvosolni? Nincs más járható út, mint a társadalmat közelebb hozni önmagához. Sűrűbbé kell tenni a társadalom szövetét kitöltve a benne levő űröket, ami minél több társadalmi funkciót betöltő szerv létrehozásával, valamint az egyéneknek a kölcsönös támogatás hálózatába való bevonásával érhető el. A jóléti állam alapjában véve a társadalmi térkép helytelen olvasatának eredménye. A közelség és távolság fogalmait, a ritkán és sűrűn lakott területek létezését nem veszi számításba, holott a kollektív szolgáltatások elosztását és létrejövetelét irányító mechanizmusra hatással van a társadalmi szféra területi struktúrája. Az egyének helyzete nem érthető meg a társadalmi térben elfoglalt helyük ismerete nélkül. A szegénység pl. nem csak a jövedelem függvénye. Az emberek elszigeteltsége és lakóhelye (falu vagy város) súlyosbíthatja az alacsony jövedelem hatásait. Annak az embernek, aki minimális nyugdíjat kap, de van veteményeskertje és szoros kapcsolatban él családjával és szomszédaival, más az életszínvonala, mint annak, aki magányosan tengeti életét egy városban, hatodik emeleti lakásának falai között.

Mit is értünk a társadalmi űrök „kitöltésén"? Mindjárt az elején tisztáznunk kell egy alapvető félreértést a „kommuna" utópiáját illetően, mely kifejezés az egyéneknek egyfajta önellátó nagycsaládba való tömörülését jelenti. Ez az utópia a piac törvényein alapuló társadalom, az individualizmus és deszocializáció alternatíváját meghökkentő módon a kommuna formáihoz való nosztalgikus visszatérésben látja.

A metodológia különbséget tesz ugyan az organikus közösség és az individualista társadalom mint szociológiai típusok között, de ez a disztinkció itt értékítéletté alakul. Újra felfedezik a „jó" közösséget a „rossz" társadalommal szemben. Logikusan kapcsolódik ehhez az értékítélethez a család szerkezetének fejlődését taglaló, hitelesnek tűnő történelmi mitológia. Bonald-tól Le Play-ig a hagyományos szociológia egy elképzelt formációt igyekezett megteremteni: a patriarchális nagycsaládot mint a generációk közötti szolidaritás népes csoportját. Csak Philippe Ariès kutatásai alapján derült ki, hogy „a család gyakran emlegetett elméleti fejlődése a nagycsaládtól a nukleáris családig, nélkülözi a valós alapot".[7] A nagycsaládformához *visszatérni* tehát lehetetlen. Jóllehet az egyén felszabadulása a modern kor egyik legfőbb jellegzetessége, ez nem jelenti azt, hogy elítélhető mint negatív jelenség, és hogy megalapozatlan történelmi rekonstrukciók alapja lehet. A *Gemeinshaft*ból a *Gesellshaft*ba való átmenet nem vonta maga után az önzetlen kölcsönös támogatásnak általános egoizmussá való átalakulását.

Ellenkezőleg, a *Gesellshaft* épp azért alakult ki, mert az emancipáció hathatós eszközének tűnt. A város mindig is a piacot és – tágabb lehetőségeket biztosítva – a szabadságot jelentette. Az embereket felszabadította a föld kötöttsége alól, s kimentette őket egy körülhatárolt világ monoton, fojtó körforgásából. A tizenkilencedik század folyamán a város felszabadító jellege többszörösen bebizonyosodott, és ez a folyamat még mindig tart. Illúzió lenne azt hinni, hogy befejeződött. Ellenkezőleg, számtalan jelenség bizonyítja, hogy a kultúránkra olyannyira jellemző függetlenségi vágy még mindig döntő tényező. Ezt jelzi a

nők mind tömegesebb munkába állása is. Jelenlétük a munkaerő piacán – az implicit kizsákmányolás ellenére – a nagyobb függetlenség előfeltétele. Mostanában fedezzük fel egy új forradalom első jeleit: a gyerekeknek a szülőktől való függetlenedési törekvését. Svédországban életbe lépett egy mozgalom, mely követeli a gyerekeknek a jogot, hogy „elválhassanak" szüleiktől (az anyagi függetlenség jogának elismerése alapján)!

Az 1960-as és 70-es évek kommuna-kísérleteinek kudarca az effajta törekvéseket jellemző rendkívüli függetlenséggel és önállósággal van összefüggésben. Ezt is figyelembe kell vennünk a jóléti állam alternatívájának meghatározásakor. Nosztalgikus, hátratekintő megoldásokkal nem teremthetők meg a szorosabb társadalmi kapcsolatok. A felélesztett „meleg családi tűzhelyről" álmodozni és ebben látni a piacon alapuló társadalmasítás ellenpólusát értelmetlen. De másképpen hogyan egyeztethető össze a kölcsönös támogatás nem-állami formáinak kialakulása az önállóságra való törekvéssel?

Hangsúlyoznunk kell, hogy erre a kérdésre elméleti válasz nincs. Nincs is szükség arra, hogy egy – „se nem kommuna, se nem társadalom" – ideális közösség-típust meghatározzunk; hogy egy, az individualizmus és holizmus közötti társadalmi „modellt" – ahogy Louis Dumont fogalmaz – elképzeljünk.[8] A társadalmi irányítás elvének megfogalmazását nem szabad összetéveszteni a közösségi életfelfogás definíciójával. A „társadalomtörténet" tárgyát nem tisztán körülhatárolható társadalom-típusok képezik, hanem egy komplex, bonyolult realitás, melynek szálait a szociológus igyekszik kibogozni. A jóléti állam mindenesetre már rég megbukott volna, ha a társadalom valóban az lenne, aminek típusszerűen bemutatják: egymástól teljesen és véglegesen elszigetelt individuumok együttese. Társadalmunk kizárólag azért funkcionál, mert – habár csak részben és csak bizonyos fokig –, de ellentmond ennek az individualista sémának. Számos szociológus például, köztük Agnès Pitrou, bebizonyította, hogy a felszín alatt a családi összetartásnak a véltnél sokkal nagyobb gazdasági jelentőséggel bíró hálózata létezik.[9] A jelen krízisben az illegális gazdaság fejlődése részben a társadalomnak azt a tulajdonságát jelzi, hogy önnön rendszerén belül képes a külső csapásokat semlegesítő módszereket kifejleszteni. Jóllehet e különböző rejtett – a gazdaságtan és szociológia által nagyon ritkán számításba vett – védőmechanizmusok nem elegendőek, el kell ismernünk létezésüket, hisz nélkülük az állami beavatkozás még szükségesebb lenne. A jóléti állam alternatívája abból áll, hogy elismerjük e védőmechanizmusok szerepét és szorgalmazzuk terjedésüket.

Épp a transzverzális szocializmus különböző formái – a hivatalos egyesületektől a szolgáltatások ellátását célzó nemhivatalos kooperatív kezdeményezésekig – segíthetik elő azt, hogy a kölcsönös támogatás újra a társadalmi szférába tartozzon. A társadalmiság ilyen irányú fejlődése a szabadidő növekedésének függvénye. A szabadidő hiánya és a társadalmi merevség egyenes arányban állnak egymással. Minél kevesebb szabadideje van az egyénnek, annál nagyobb igényeket támaszt az állammal szemben, s annál inkább függ a piactól. A kölcsönös támogatást szolgáló kezdeményezésekben részt venni, a szomszédokkal szorosabb kapcsolatot kialakítani, a szolidaritás különböző formáit gyakorolni csak úgy tudja, ha van rá ideje. Ilyen szempontból tehát a munkaidő

csökkentése nem csak gazdaságilag indokolt – a munkanélküliséget felszámolandó –, hanem új életformák elsajátításának feltétele is. A társadalmon belüli szorosabb kapcsolatok azonban nem tévesztendők össze a szilárd, zárt kisközösségekkel, inkább az ideiglenes egyesületek sokasága kívánatos – egyfajta multiszocializáció –, ahol a társadalmiság formáinak pluralizmusa nem korlátozza az egyén szabadságát, hanem mintegy az individuális szabadság kiterjesztése.

A társadalmi áttetszőség növelése

A „privatizáció vagy államigazgatás" alternatíva túlhaladása és a társadalmon belüli kölcsönös segítés visszaállítása: e két feltétel szükséges a hagyományos jóléti állam alternatívájának meghatározásához, de azt is tudnunk kell, hogy – különös tekintettel a jövőben felmerülő társadalmi igények kielégítésre – elsősorban az utóbbi fog központi szerepet játszani a szolidaritás különböző formáinak terjedésében. Mindkettőnek fő feladata új korszakot nyitni a társadalmi fejlődésben anélkül, hogy megkérdőjelezné, elvitatná az egész nemzetre érvényes rendszerek létezésének szükségességét az államigazgatás lefontosabb területein. Az alapvető rendszerek szerepét mindinkább abban kell látnunk, hogy hátteret biztosítanak a kölcsönös támogatás lokális kezdeményezései számára, melyeknek szélesebb körben kell elterjedniük, átfogóbbakká és határozottabbakká kell válniuk több – közvetlenül a konkrét társadalmi valóságban gyökerező – decentralizált rendszer megalakítása által.

De nem elég csak ebben az irányban gondolkodni, hisz a hagyományos jóléti állam átalakítására is szükség van. Habár adminisztratív rendszerét tökéletesíteni kellene, mentesíteni a bürokráciától, az egyszerűsítésére és ésszerűsítésére irányuló próbálkozások mindeddig fennakadtak vagy megsemmisültek az előírások erdejében. Ezt az a túlzott elővigyázatosság okozza, mely retteg minden előre nem látható körülménytől és ellenőrizni igyekszik minden lehetséges helyzetet. Egyedül a szolgáltatások, procedúrák és a jogrendszer decentralizálása állíthatja meg az előírások áradatát.

Ezenkívül más, még fontosabb kérdéseket is meg kell fontolnunk. A jóléti állam krízisének okai nem csak külső, de belső, bürokratikus akadályokban is rejlenek. Mivel az állami segítség mechanikus és absztrakt, kimenetele pedig kétséges, kialakult a nézet, hogy legjobb azt elkerülni. Az államot működése alapján egy fekete dobozhoz vagy egy hatalmas köztes területhez hasonlíthatjuk. Az általa végzett pénzügyi újraelosztásnak semmi köze azokhoz a társadalmi kapcsolatokhoz, amelyekkel valójában foglalkoznia kellene. Mint köztes terület, elhomályosítja a társadalmiság fogalmát. A tulajdonképpeni társadalmi segélyt névtelen, személytelen mechanizmusok biztosítják, s emiatt látszólag elveszítik társadalmi jellegüket.

A piacon alapuló társadalom marxista kritikusai szerint a termelők árucikkeik mögött rejtve maradnak. Marx szerint a kapitalista társadalomban az emberek közötti viszonyok felveszik a tárgyak közötti kapcsolatok bizarr formáját. A gondolatmenetet folytatva az is megállapítható, hogy a „jóléti"

társadalomban az emberek között a kölcsönös támogatás felvette az egyén és a „rendszer" közötti tárgyiasult formát. Fizetések, árak, profitok, adók és járulékok – mindezek gazdasági változók, melyeket a valós társadalmi kontextushoz semmilyen szálak nem fűznek.

Hogyan lehet ezen változtatni? Csak egy megoldás van: a társadalmiságnak nagyobb teret biztosítva növelni kell a társadalom áttetszőségét. Intellektuális szemszögből ez nem túl biztató. A társadalmi viszonyokat könnyebb túlzott elméleti egyszerűsítéssel az egyén és a „rendszer" kapcsolataként felfogni, mint „a gazdagok és szegények, a burzsoázia és a proletariátus közötti ellentétként". Az effajta szemellenzős, fekete-fehér látásmód társadalmi merevséget idéz elő, igazolja az önző, önös érdekek irányította magatartást, s ezáltal késlelteti, esetleg teljesen meggátolja a társadalmi változást.

Ha a társadalmi szféra áttekinthetőbbé válna, s képes lenne megismerni önmagát, a kölcsönös támogatás eredetibb kapcsolatrendszere alakulna ki még akkor is, ha ez számos konfliktusra adna okot.[10] Manapság egy ezzel ellentétes irányvonal dominál, s következményeként a társadalmi járulékok teljes rendszere mind átláthatatlanabbá válik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a jóléti állam sűrű ködbe burkolózik, s így működése kivehetetlen. Nagyon kevés pénzkeresőnek van fogalma arról, mennyit vonnak le a fizetéséből (a bruttó személyi jövedelem kifejezés semmitmondó mind a vállalat, mind a munkaadó számára). Az értéknövekedés alapján beszedett adó, ami az állam bevételének kb. a felét teszi ki, „fájdalommentes", hisz nagyságát az adófizető nem érzékeli; egyedül a személyi jövedelem után járó adó összegét tudja követni. Az egyén már nem képes felfedezni a személyi jövedelemből levont összegek és azok társadalmi beruházása közötti összefüggést. Mindez a felelősségtudat általános hiányát eredményezi.

A jóléti állam egyedül úgy válhat elfogadhatóbbá, ha gépezetének működését mindenki előtt felfedi. Ez a nagy bizalom természetesen kockázatos. Olyan realitások felismerésére kényszerít, melyeket általában elhallgatnak vagy tudomásul sem vesznek, mint pl. a mellékkeresetek eredetét vagy a bér- és adóztatási rendszer egyenlőtlenségeit. A nagyobb fokú áttetszésnek ára van, hiszen feszültségeket, konfliktusokat válthat ki. Az egyének és csoportok közötti nyílt viszony kialakítása nehézségekbe ütközik; ezt bizonyítja az az ellenállás is, amibe a fizetések, bérek és adólevonások összegének nyilvánosságra hozására irányuló kísérletek ütköztek.

Egy tökéletesen áttetsző társadalom, melyben minden egyén életét bárki szem előtt tarthatná, elviselhetetlen lenne. Girard *La Violence et le sacré* c. művében világosan rámutatott, mennyire szükségük van a társadalmaknak a nyílt szembesülések okozta heves reakciókat mérsékelő mechanizmosok kialakítására. Minket azonban ilyen veszély távolról sem fenyeget. Utóvégre pedig mi sem természetesebb, mint az együttélésből fakadó feszültség, aminek csak egyik megnyilvánulási formája az osztályharc. A demokrácia szerepe kétségtelenül az, hogy teret biztosítson e nehézség kifejezésre juttatásnak, megvitatásának és kezelésének. Egy társadalom sem képzelhető el konfliktusok nélkül. A konfliktus elfogadásában rejlik a társadalmiság önkialakításának lényege. Ahelyett, hogy egy valószerűtlen „közmegegyezés" alapján letagadná vagy figyel-

men kívül hagyná a konflitust, az ideális demokratikus társadalom produktívvá, konstruktívvá teszi azt. Ilyen értelemben a társadalom áttetszősége és a demokrácia fejlődése egymást feltételezik.

Az állam táplálta egyik legfőbb illúzió szerint mindenkinek személyes érdeke, hogy a társadalmi szféra csukott könyv maradjon, mert – állítólag – a végső elemzés nem járna különösebb eredménnyel. Ez az illúzió bumerángként üt vissza az államra, hisz igazolja a feltevést, hogy az állam minden létező – jó vagy rossz – forrása. Egy csapásra az állam lesz a bűnbak, minden lehetséges rossz okozója, s ugyanakkor minden felmerülő igény kielégítését is tőle várják. A „köztes területről" a végén kiderül, hogy nem is igazán jó megoldás.

Ha mindez így van, miért e rettegés a nyitottságtól? Talán csapdát rejt magában? Egész egyszerűen azért, mert az áttetszőséget statikus értelemben felfogni nem lehet, hiszen a társadalmi kérdések lavináját indítja el. Rákényszeríti a társadalmat, hogy radikálisan nézzen szembe a kérdéssel, milyenné is kell válnia. Már megszoktuk, hogy erre a kérdésre sztereotíp választ adjunk meghajolva a demokratikus értékek panteonja előtt: szabadság, egyenlőség, igazságosság. Ám amikor a gyakorlatban akarjuk alkalmazni ezeket az értékeket, kiderül, hogy nem is olyan egyértelműek, mint amilyennek az első látásra tűntek. Egyenlőség? Jó, de melyik? S mi is valójában az egyenlőség? „Egyforma bérek" vagy az egyenlőtlenségek „csökkentése"? A javak igazságos elosztása? Igen, de hogyan definiálható az igazságosság ebben az esetben?

Ezzel a demokrácia lényegét közelíthettük meg, ami nem más, mint a kollektív létet irányító jogrendszer közös megalkotása, a mércék közmegegyezés útján való felállítása.[11] Ha így nézzük, a jóléti állam krízise a kulturális identitás hiányát jelzi társadalmunkban. A társadalom szótlan, visszahúzódó; nem képes kiállni jogaiért, jövőjéről nincs elképzelése. A jóléti állam felszabadításával nyílt, demokratikus teret biztosítanánk a társadalom számára az alapvető kérdések megvitatásához.[12] Bobbio meggyőzően illusztrálja, hogy a demokrácia kizárólag látható erőként fogható fel (és hogy a képviseleti rendszernek csak így van értelme). Szerinte a demokrácia leértékelődésének folyamata a hatalom „láthatatlan" formáinak elterjedésével van összefüggésben, mint amilyenek a *cripto-governo* (titkos szolgálat, titkos hatalmi szervek) és a *sotto-governo* (illegális gazdaság). Bemutatja, hogy a gazdasági és társadalmi felbomlás együtt halad a demokrácia elsekélyesedésével.

A társadalmi áttetszőség növelésével javulna a helyi jellegű igények és törekvések felismerése is, valamint lehetővé válna a transzverzális szocializáció és a szűkkörű kölcsönös segély formáinak kialakulása. A kölcsönös támogatás nem lehet csupán előírások és szabályzatok függvénye, „önkéntes" dimenziójának is lennie kell. Az emberek, akikkel együtt élek, egyszerre polgártársaim és szomszédaim is. A jóléti állam közvetítésével minden polgártársamat támogatom, de közvetlen segítséget csak egy-két „szomszédi" segélyhálózaton keresztül nyújthatok. Az igazságosság nem kizárólag jogi kérdés. Erről másképpen vélekedni veszélyes illúzió, ami mindenkor támogatást nyer, ha az államban a világi gondviselést látjuk.[13]

A „poszt-szociáldemokrata" program

A demokratikus ipari társadalmak már vagy harminc éve – implicit vagy explicit módon – a Keynes-féle kompromisszum keretei között fejlődnek, amely a gazdasági és társadalmi szférák közötti kapcsolatokat úgy szabályozza, hogy mindkét fél jól járjon. E modell alapját a jóléti állam és a kollektív szerződés képezi. Mindeddig a jóléti állam szabályozta az állam és a munkásosztály viszonyát (egyben tükrözte a proletariátus gazdasági és politikai hatalmát) akár intézményesített formában – mint a szociáldemokrata államokban –, akár egyszerűen az erőegyensúly alapján – a többi kapitalista országban. A kollektív szerződés a munkaadók és szakszervezetek kapcsolatát rendezte, és jelentősége országonként változott.

E kettős szabályozás két fókuszának destabilizálódása folytán a Keynes-féle modell szétesőben van. A növekedési rátáknak és a gazdasági tevékenységek legutóbbi számadatainak csökkenő alakulása megkérdőjelezi a jóléti állam fejlődését. A társadalmi és gazdasági irányítás feltételei már nem egyeznek meg. Mi több, a munkaerőpiac mind nagyobb mértékű felaprózódása és ennek kísérőjelenségei folytán a kollektív szerződés jellege is változik (gombamód szaporodnak a statútumok, megszűnik a termelés helyi jellege, különválik a „jogi vállalat" és a „valódi vállalat" stb.).[14] A munkásosztály csak az aránylag homogén, átfogó jellegű társadalmi szférákban maradt jelentős tényező. Manapság, éppen az egységes társadalmi szféra felbomlása következtében, az állami költségvetést a gazdaságon keresztül a vállalatok irányítják. Már nem a társadalmi szerződés lényege, hanem *hatásköre* körül folyik a vita. Ma a szabályozás elsősorban magára a társadalmi szféra *formájára* és *konfigurációjára* irányul.

A Keynes-féle modell tehát kettős krízisbe került. A jóléti állam kimerülésével párhuzamosan gyengülnek a kollektív szerződés hagyományos formái is. E helyzet „logikus" következménye az osztályharc kiéleződése lenne. A jövedelem/profit elosztását szabályozó feltételek durvábbak: már nincsenek összhangban az általános gazdasági fejlődés irányvonalával. A társadalmi viszonyok mindinkább egy veszteséggel vézgődő játszmára emlékeztetnek. Mindennek ellenére az osztályharc nem éleződött ki. Úgy tűnik, hogy a Keynes-féle modell – a várakozásokkal ellentétben – különösebb ellenállás nélkül bomlik fel. Hogyan lehetséges ez? Hogy ezt megmagyarázzuk, nem elég csupán a szakszervezeti tagság létszámának csökkenésére vagy az elégtelen társadalmi mobilizációra hivatkozni, ami a tét nagyságának fel nem ismeréséből ered (az elkendőzés – természetesen! – az „uralkodó ideológia" gonosz hatalmának tulajdonítható). A fő ok a Keynes-féle modell krízisének beismerésében rejlik, hogy legtöbben már nem a pozitív cél felé tartó társadalmi fejlődés hordozóját látják benne. A krízist a jóléti állam iránt táplált széleskörű szkepticizmus kíséri éppen azok részéről, akik eddig a legnagyobb haszonhoz jutottak általa. Az ellenállásnak két formája van.

Először is, az 1970-es években, a gazdasági válság előtt, kezdett elszórtan jelentkezni az állam és a társadalom viszonyát bíráló kritika. A libertariánus és liberális berkekből csaknem univerzális – bár homályos –, bizonyos pontokban azonos vádakkal illették az államot. A szocialista politika porondján ez a fo-

lyamat az önigazgatású szocializmus követelésében, a központi irányítás bírálatában, az alulról jövő társadalmi változás szorgalmazásában, valamint a kísérletezés kérdésének tematizálásában nyilvánult meg. Ez a mozgalom egy „új politikai kultúra" kialakulását segítette elő, mely az „etatizmus" elítélésének pozitív stratégiai jelentőséget igyekezett adni.[15] A Keynes-féle modellel szemben egy önigazgatási modell volt kialakulóban.

És ekkor a Keynes-féle modell szociológiai alapja összeomlott. Ez a modell a társadalmi kérdések bipoláris felfogásán, az osztályok közötti különbségen alapult. Az újonnan jelentkező társadalmi konfliktusokat azonban már nem lehetett az osztályharc hagyományos nyelvezetével pontosan körülírni, mint pl. a férfiak és nők, a „vezetők" és „vezetettek", valamint az állam és a régió közötti kapcsolatokat. Ezekkel a jelenségekkel sem a jóléti állam, sem a kollektív szerződés nem tudott kellőképpen foglalkozni. Jellemző azonban, hogy ezek a mozgalmak megőrizték közösségi jellegüket. Teljes szervezetlenségük ellenére egy kollektív identitást alakítottak ki. Felmerült tehát a kérdés, miként kapcsolódóhatnak a hagyományos politikai szervekhez (a politikai pártokhoz és a szakszervezethez).

Ez a kérdés vezérelte Alain Touraine azon törekvéseit, hogy magyarázatot adjon a neo-keynesiániusi szintér struktúráját alakító új társadalmi mozgalmak kialakulására, amelyek funkciója ugyanakkor megegyezett azzal, amelyet a hagyományos Keynes-időszakban a szakszervezeti mozgalom töltött be.[16] Touraine megközelítése hasonló ahhoz, amelyet az önigazgatási modell hirdetői tettek magukévá, de perspektíváját tekintve jelentős eltérést mutat. Az utóbbiak főleg a Keynes-féle modell korrigálásán fáradoztak, amit decentralizált, autonóm társadalmi és politikai módszerek kialakításával akartak elérni. Ezzel szemben Touraine globálisan fogta fel a helyzetet, és a Keynes-féle modellnek olyan új távlatát vélte felfedezni, amelyben egy társadalmi mozgalom központi szerepet tölt majd be (ilyen értelemben szigurúan marxista maradt).

Az 1980-as évek fordulóján egy újabb tényező került felszínre, hogy aláássa a Keynes-féle modellt: a társadalmi diffrakció. Az elhajlás többrétű és elsősorban a gazdasági rend felbomlásának a kifejezője, ami a piac szegmentálódásának és az illegális gazdaság fejlődésének következménye. Ezt a társadalmi visszahúzódás jelensége kíséri, az egyéni alternatívák keresése a felaprózódott munkaerőpiacon belül, valamint a statútumok és előírások özöne. Mind többen jutottak arra a meggyőződésre, hogy előnyösebb, ha az általános társadalmi gráfon belül saját kritikus utat taposnak ki maguknak – hogy az operációkutatás kifejezésével éljünk –, mint ha a kollektív előrehaladás keretei között igyekeznének javítani helyzetükön. Emiatt zavar állt be az egyén és a közösség viszonyában, amit a kollektív szervezetek – beleértve a szakszervezeteket is – megéreznek, hiszen mind jobban csökken a tagok létszáma, és lankad a hagyományos küzdőszellem. Jelenleg a társadalmi diffrakció fő jellemvonása a kétértelműség. Egyrészt a reakciós visszahúzódás és az entrópikus életmód, másrészt az új társadalmi viszonyok tünete, amelyeket a szorosabb közösségi kapcsolatok iránti igény és az „erőskezű" kollektivizmus kritikai megközelítése fémjelez. Az egyének beavatkozása a társadalmi rendszer kérdéseibe közösségi jelleget kölcsönöz a krízisnek.

Ebben a kontextusban maga a gazdasági és társadalmi irányítás fogalma kezdi értelmét veszíteni. A gazdaság- és társadalompolitika fogalma nem illik bele a mai társadalmi helyzet diffrakciókkal teljes képébe, amelyet a viszonyok különböző hálózatai és számtalan réteg sző át meg át, hogy már-már leveles tésztára emlékeztet. A társadalmi irányítás gépezete behatol a társadalmi szféra legkülönbözőbb rétegeibe.[17] A felaprózódott irányítás ezen „intro-szociális" modellje akkor bizonyul pozitívnak, ha egy rugalmasabb, autonóm társadalom kialakulását teszi lehetővé. De negatív irányt is vehet egy dualista társadalmat eredményezve. A társadalmi elhajlás irányába mutató trend végső kimenetele – akárcsak az állam kritikájáé – még nagyrészt bizonytalan. Új politikai távlatokat nyithat, de az is lehet, hogy individualizmushoz, klasszikus liberalizmushoz vezet. A Keynes-féle modell krízisének tüneteihez való ambivalens hozzáállást ugyanennek a határozatlanságnak a fényében kell szemlélni.

A jelenlegi válság tehát két új modell kialakulását eredményezte: az önigazgatását, amely a politikai formáknak egy új koncepcióját juttatja kifejezésre, és az intro-szociális modellt, amely viszont a társadalmi formák új konfigurációi után kutat. A társadalmi szféra felfogásának és irányításának e három különböző módját mutatja be az 1. számú táblázat:

Az irányítás három módja a poszt-szociáldemokrata időszakban

1. számú táblázat

	Keynesiánus megközelítés	**Önigazgatási megközelítés**	**Intro-szociális megközelítés**
Az irányítás tárgya	Az osztályok közötti viszony (tőke/munkaerő)	Állam/civil társadalom (alap/felépítmény)	Az egyén és a társadalom (közösség viszonya)
Közreműködő társadalmi erők	Állam, munkaadók, szakszervezetek (és a megfelelő politikai pártok)	Társadalmi mozgalom, kisgazdapártok	Egyének, családok, szomszédságok stb.
Legfontosabb kérdések	Gazdasági: javak elosztása (munkahelyek, jövedelem, szociális segély)	Társadalompolitikai: a politikai formák típusai (decentralizáció, önigazgatás, társadalmi kísérletezések	Társadalmi: társadalmi forma (szerkezet, rugalmasság)
Alkalmazási terület(ek)	Elvont és homogén: a nemzet mint stabil, körülhatárolt, nemzetközi munkaerőmegosztás	Dualista: decentralizált a civil, centralizált a politikai társadalomban (demokrácia a közéletben	Többszörösen összetett, helyi jellegétől megfosztott: vizibilis és rejtett
Az irányítás módja	Átfogó: kollektív szerződés+jóléti állam	Helyi: önigazgatás Általános: demokrácia	Szétszórt és a társadalom szövetébe épült

A keynesiánusi modell – mint a társadalmi irányítás egyetlen módja – összeomlásának lehetőségével új szociáldemokrata és szocialista eszmék megalapozása vált lehetővé. A szociáldemokrata perspektíva gyengülését leginkább az jelzi, hogy képtelen feladni védekező álláspontját. A múltat pedig visszahozni nem lehet: az energikus, ösztönző szociáldemokrácia képe nem eleveníthető

fel. Nem lehet kitörölni vagy elfelejteni a szociáldemokrácia ellen irányuló és azt veszélyeztető ellenállást, illetve a társadalmi és kulturális változásokat. Ha egyetlen célként csak a Keynes-féle megoldáshoz való visszatérést tudja nyújtani, akkor az összeomlás útján halad és lehetővé teszi a neoliberális erők számára, hogy a Keynes-féle kompromisszum politikai és társadalmi formáinak felbomlását a saját javukra fordítsák. A Keynes-féle modell legellenállóbb elemeinek, paradox módon, annak legnegatívabb aspektusai bizonyulnak majd.

Az államon belül és kívül létező különböző koalíciók meg akarják akadályozni a jóléti állam felszámolását, sőt esélyük van rá, hogy megtartsák formális vázát az állami funkcionáriusok állásai és a hagyományos előírások megőrzése végett. A jóléti állam ekkor csupán mint holt gépezet maradna fenn. Ugyanakkor az erősebb stratégiai pozíciókon levő szakszervezetek továbbra is érvényben tarthatják a kollektív szerződéseket, a társadalmi erőegyensúly teljes felbomlása következtében azonban ezek jellege megváltozna, és a korporációs privilégiumok hatalmas kútfőivé válhatnának. Ha a jóléti állam legfőbb haszonélvezői nem lesznek képesek azt egy pozitív alternatívával helyettesíteni, nemsokára észre kell vennünk, hogy egy elkorcsosult társadalomban élünk, melyben a piac mechanizmusai méginkább megerősödnek, s a merev etatista formák mellett a szelektív társadalmi korporatizmus is kifejlődik. Ennek alapját – blokádokat és újfajta igazságtalanságokat szülve – a társadalmi dualizmusok sokasága fogja képezni, ami társadalmi szempontból elviselhetetlen, gazdasági szempontból eredménytelen lesz. Az alternatíva tehát nem a Keynes-féle modell nosztalgikus megőrzése vagy a „tiszta" neoliberalizmus. Választani gyakorlatilag a merev pszeudo-liberalista modell és a poszt-szociáldemokrácia között kell.

A poszt-szociáldemokrácia a Keynes-féle modell szerepének csökkentésén alapszik az igazgatás intro-szociális és önigazgatású módszereivel kombinálva. Ez a modell képezi a társadalmi kompromisszum megkötésének egyedüli lehetőségét, amely hatását tekintve azonos a szociáldemokrata kompromisszummal a Keynes-féle megoldáson belül. A modell legfontosabb cél(pont)jai a társadalmi és politikai élet formáival kapcsolatosak. Ez a gazdasági tevékenységek nagyobb rugalmasságának elismerését és az államnak a bürokráciától való bizonyos mértékű mentesítését jelentené, tükrözve az egyének és csoportok nagyobb autonómiájának felismerését, amely autonómiát a kollektív cselekvés (a szakszervezetet is beleértve) és intézmények is szavatolnák. Ez a kompromisszum a rugalmasság és merevség váltakozását feltételezné. A szakszervezetek pl. elfogadnák a munkaerő nagyobb mobilitását, cserébe viszont jelentősebb szerepet kapnának a vállalatokban és a gazdaságpolitikában; bővülne a szakszervezetek, de ugyanakkor a munkaadók hatásköre is; működésükhöz nagyobb rugalmasságot nyernének a szervezetek, de az egyének is. Egyedül ez a megoldás felel meg az ipari társadalmak jelenlegi belső erőegyensúlyának. Ez a megoldás kompromisszumon alapszik, mivel kölcsönös engedményeket és cseréket feltételez, olyanokat, amelyek minden érdekelt párt szempontjából előnyösek. Amennyiben ez a megegyezés nem jön létre, a munkaadók veszik kézbe a merevség kérdésének megoldását, és a nekik legmegfelelőbb rugalmassági formákat alakítják majd ki.

Általánosabban fogalmazva a poszt-szociáldemokrata kompromisszum három, egymást átfedő megegyezésből tevődik össze:

– Először is egy új társadalmi-gazdasági kompromisszumot kell kötni a munkaadókkal. Az alku első, legfontosabb pontja a munkaidő lerövidítése és átszervezése. Franciaországban fontos, hogy ez a kompromisszum visszanyerje a hagyományos keynesiánusi dimenziót, mivel más országokhoz viszonyítva itt különösen gyengék a kollektív szerződés irányította folyamatok.

– Másodszor, egy új társadalompolitikai kompromisszumot kell kötni az állammal. Ennek célja a jóléti állam jelen szintjének stabilizálása lenne, aminek fejében viszont csökkenne a hagyományos értelemben vett állami beavatkozás. Tágabb teret kapnának a kollektív szolgáltatásokkal kapcsolatos kísérletezések és önsegélyező kezdeményezések, ami a polgári szabadságok kiterjesztését is feltételezi.

– Harmadszor, a társadalomnak önmagával is új módon kell kompromisszumot kötnie. A cél a jóléti állam elé állított akadályok „felszámolása" lenne és a nem előírásokon, hanem párbeszéden alapuló kölcsönös támogatás ösztönzése, s mindez egy nagyobb vizibilitással rendelkező társadalom keretei között.

A poszt-szociáldemokrata modell *demokratikus* kompromisszum lenne, mely új, konkrétabb jelentést kölcsönözne a társadalmi szerződésnek. Fejlődése az eredeti, demokratikus közösségi tevékenység új korszakát nyitná meg, melyben a társadalom szabadabban alakíthatná önmagát. A javasolt kompromisszum nem az önigazgatású szocializmus ambiciózusabb tervét hivatott helyettesíteni; be kell azonban ismernünk, hogy ez utóbbi megvalósítása a közeljövőben még nem esedékes. Az itt megfogalmazott poszt-szociáldemokrata program az egyetlen, amely nincs ellentétben az önigazgatási törekvésekkel, habár intézményes szempontból csak részben egyezik a kettő. A mai francia társadalom keretei között az optimális lehetséges megoldást a poszt-szociáldemokrata kompromisszum jelenti.

Hős Csilla fordítása

Jegyzetek

[1] Edouard Laboulaye: *L'Etat et ses limites*, Párizs, 1865, 7. o.

[2] Emiatt kell a radikális individualizmusnak – a jóléti államot legszigorúbban elítélő ideológiának – kizárni minden „társadalmi" vagy „közösségi" szempontot.

[3] G. Gurvitch: *L' idée du droit social*, Párizs, 1932; vö. „Essai d'une classification pluraliste des formes de sociabilité" (1938) c. esszéjével, ami a *Vers la sociologie differentielle*, Párizsban, 1968-ban kiadott könyv első kötetében (La vocation actuelle de la sociologie) jelent meg újra.

[4] Ugyanott, 250–51. old.

[5] *L'Age de l'autogestion*, Párizs, 1976

[6] Lásd az *Esprit* „törvény és politika" témájának szentelt jelentős különkiadását (1980. március).

[7] Lásd: Philippe Ariès: *Histoire des populations françaises*, Párizs, 1971; és *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Párizs, 1973

[8] Louis Dumont: *Homo aequalis*, Párizs, 1973

[9] Agnès Pitrou: *Vivre sans famille? Les solidarités familiale dans le monde d'aujourd'hui*, Toulouse, 1978

[10] Közismert tény, hogy a társadalmi szektoron belüli bérelosztásba csak akkor vezették be a valódi szerződéses eljárást, miután életbe léptek a konkrét helyzeteket és azok alakulását ellenőrző szabályzatok.

[11] Egyes szerzők, mint pl. Rawls, olymódon igyekeznek feltartóztatni a folyamatot, hogy lehetségesnek tartják az igazságosság mivoltát meghatározó törvénycikkelyek beiktatását.

[12] Érdekes adatokat szolgáltat a kérdéssel kapcsolatban Noberto Bobbio: *„La democrazia et il potere invisible*, Rivista italiana de scienza politica, no. 2, Bologna, 1980

[13] Az angol társadalom példája külön figyelmet érdemel e tekintetben. Habár a jóléti állam ott sokkal fejlettebb mint Franciaországban, az „önkéntes szolgálatban" mégis kb. 6 millió ember munkálkodik. A „jószomszédi" kapcsolatokból a helyi csereforgalom, a kölcsönös segítés és a kölcsönös szolgáltatások rendkívül sűrű hálózata alakult ki. 1977 óta működik egy tájékoztató központ is (Mutual Aid Centre – MAC), amely a tapasztalatok cseréjét teszi lehetővé. Egyik szervezője a *Le Monde*-nak adott interjújában kijelentette, hogy a tagok közös meggyőződése, miszerint számos területen jobb, ha az egyén magára vállalja a szomszédain való segítés feladatát, mintha az elvont, túlterhelt államra hagyatkozna. Lásd: Annie Battle: *„Inventer la vie en Grand-Bretagne"*, *Le Monde*, 1981. április 7. A szervezetnek rádióadója is van, s ezen keresztül folyik a tájékoztatás a hálózat működéséről. Az eredmény: habár Nagy-Britanniában a gazdasági helyzet jelenleg rosszabb mint Nyugat-Európa bármely más országában, a társadalmiság fejlődése révén a brit társadalom bizonyos területein a lakosság képes volt ellensúlyozni a vásárlóerő csökkenését (ami hét év alatt csaknem 30%-ot tett ki). Ami ebben az esetben a társadalmi önvédelem eszközéül szolgált, talán a társadalmi fejlődés irányvonalát jelentheti máshol?

[14] Lásd: Jacques Julliard, Edmond Maire, Pierre Rosanvallon, Alain Touraine, Bruno Trentin: *Crise et avenit de la Classe ouvrière*, Párizs, 1979 és André Gorz: *Farewell to the Working Class*, London, 1982

[15] Lásd: Pierre Rosanvallon és Patrick Viveret: *Pour une nouvelle culture politique*, Párizs, 1977

[16] Lásd az új társadalmi mozgalmak elemzéséhez kidolgozott kutatási programját és módszertanát: *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements, Cambridge, 1981*

[17] A közgazdászok abbeli igyekezete, hogy meghatározzák és felmérjék a nem-hivatalos gazdaság formáit, azt a törekvést fejezi ki, hogy megszokott kategóriáikba sorolják ezt a komplex tevékenységi zónát, s mindazt, ami kívül esik a Keynes-féle felfogáson, „illegális", „fekete" gazdaságnak nevezhessék.

Rezime

Opadanje društvene preglednosti

Autor u radu dokazuje kako trenutno dominirajuće strategije, bilo one koje streme privatizaciji države blagostanja, bilo one koje je nastoje očuvati intaktnom, ostaju zarobljene unutar iste nedelotvorne i nepoželjne političke paradigme. Fetiš tržišnog takmičenja među privatnim individuama i nekritična vera u administrativnu državu u stvari su komplementarne perspektive. Oboje potiču fragmentaciju socijalnih veza građanskog društva. Nasuprot tome, nijedna od tih perspektiva ne može zamisliti mogućnost porasta dosega i „preglednosti" tih socijalnih veza.

Autor dokazuje kako je ključni politički zadatak savremenog razvoja oživotvoriti državom garantovano građansko društvo veće gustine te razviti njegov delokrug definisanja i zadovoljenja socijalnih potreba putem mreža uzajamnih potreba i razmena, umesto „eksternalizovanja" tih potreba i prepuštanja njihovog zadovoljavanja jednom od polova blizanaca – državi ili tržištu. Autor odbija pristrasne i socijalno destruktivne posledice neokonzervativizma. On je jednako kritičan prema uskoj socijaldemokratskoj pretpostavci da su privatne službe sinonim za tržišta, stvaranje profita i nejednakost, a da se javne službe u stvari identifikuju sa državnim snabdevanjem, ne-profitnom aktivnošću i jednakošću. Umesto toga autor uočava *brojnost i raznolikost* mehanizama javnog odlučivanja i zadovoljavanja socijalnih potreba. On skicira trosmerni pristup baziran na reduciranom zahtevu za državnom intervencijom, jedan novi (post-kejnzijanski) kompromis između poslodavaca i radnika i ekspanziju demokratskog oblika solidarnosti unutar samoga građanskog društva.

Summary

The Decline of Social Visibility

The author proves in his work that the actually dominating strategies, either those ones which aim at privatization of welfare state, or those ones which try to preserve its intactness, remain locked into the same unefficacious and undesirable political paradigm. The fetish of the market competition between the private individuals and the uncritical belief in the administrative state are in fact complementary perspectives. Both of them stimulate the fragmentation of social relations of the civil society. On the other hand, none of these perspectives is able to conceive the possibility of increasing the range and „visibility" of these social relations.

The author shows that the political key task of modern development is to bring into being a civil society of greater density guaranteed by the state as well as to develop its scope of defining and satisfying social needs through the network of mutual needs and exchange, instead of „externalizing" these needs and abandoning their satisfaction to the twin poles – to the state or to the market. The author rejects the one-sided and socially destructive consequences of neoconservativism. He is no less critical with the narrow-minded social-democratic presumption that private services are the synonyms for markets, profit-making and inequality and the public services are actually identified with state supply, non-profit-making activity and equality. Instead of that the author notes the *numerousness and manifoldness* of mechanisms of public decision-making and satisfying social needs. He outlines a three-way attitude based on reduced state intervention requirement, a new (post-Keynesian) compromise between the employers and workers and the expansion of democratic forms of solidarity within the civil society.